

Намір створення Національного історико-культурного заповідника «Послущя» на терені історичної Південно- Східної (Подільської)* Волині

Громадськість Старокостянтинівщини, Хмельниччини останнім часом стурбована станом збереження вартісної культурної спадщини терену (Старокостянтинівського і пограниччя Красилівського та Старосинявського районів), що знаходиться в басейні річки Случ (Південна) колишньої історичної Південно-Східної Волині. 15 жовтня 2008 року громадські організації в місті Старий Костянтинів за «круглим столом» прийняли ухвалу про створення Національного історико-культурного заповідника «Послущя» на базі існуючого Державного історико-культурного заповідника «Самчики». Було доручено автору цієї публікації викласти історико-культурне об'рунтування постанови Національного заповідника «Послущя».

I. Мотивація створення заповідника

Хмельниччина багата на історико-культурну спадщину й належить до провідних регіонів України в потенційному розвитку внутрішнього й зовнішнього туризму.

Серед районів області із наявністю визначних пам'яток історії, культури є Старокостянтинівський. Це – найкраще збережене в Україні городище літописного міста Губин XII-XIII ст. Болохівської землі, замок (фортеця) князів Острозьких та фрагменти оборонних споруд XVI ст. в Старокостянтинові, палацово-паркові ансамблі (маєтки) XVIII-XIX ст. в Самчиках, Новоселиці, Ілляшівці, пам'ятки дерев'яної й мурованої сакральної архітектури XVIII ст. в Баглаях, Самчиках, Волиці Керекешиній, Стецьках, Веснянці, Старому Острополі, численні археологічні пам'ятки (особливо трипільської, черняхівської культур), мальовничі типологічні волинські краєвиди по берегах річки Случ (Південна) з виходами на поверхню гранітів.

Район багатий на місця й пам'ятки пов'язані з подіями української історії та їх визначними постатями – Данила Галицького, Северина Наливайка, Богдана Хмельницького, Максима Кривоноса, Петра Дорошенка, Івана Мазепи, так і подіями новітнього часу.

Перший історико-культурний заповідник на терені району, що зберігав пам'ятки культурної спадщини, був створений Постановою РНК УРСР від 15 січня 1929 року в м. Старокостянтинів під назвою «Замок колишніх князів Острозьких». Проіснував до 1954 року.

***Намір створення Національного історико-культурного заповідника
«Послuchчя» на терені історичної Південно-Східної (Подільської) Волині***

В 1997 році за пропозицією Хмельницької обласної державної адміністрації Кабінет Міністрів України своєю Постановою № 844 від 5 серпня 1997 року оголошує (враховуючи історичну, архітектурну та природну цінність) палацово-парковий ансамбль «Маєток Самчики» Державним історико-культурним заповідником «Самчики».

Громадськість краю й України позитивно відгукнулись на це довгоочікуване рішення. Державний ІКЗ «Самчики» є лише другим заповідником такого характеру в Україні. Розпорядженням Кабінету Міністрів від 29 грудня 2006 року № 677-р про відзначення 800-ліття м. Старокосянтинів в числі інших заходів названо й створення Державного історико-культурного заповідника на базі замку (фортеці) князів Острозьких, на Міжнародній конференції проведений в м. Антоніні також прийнято ухвалу про створення заповідника.

Створення історико-культурних заповідників в м. Старокосянтинів та в м. Антоніні поруч із Державним ІКЗ «Самчики» є нерациональним. Доцільніше створити один із статусом «Національний» історико-культурний заповідник «Послuchчя», який об'єднав би значні пам'ятки культурної спадщини району в один комплекс.

Пропонований проект – дієвий засіб вивчення охорони, збереження, використання пам'яток через музеєфікацію з включенням їх в середовище культури, рекреації, туризму. Це дасть змогу концентрації державних коштів у збереженні культурної спадщини, її вивчення й використання в одних руках.

**II. Характеристика терену заповідника в природному,
історичному, культурному поглядах**

Хмельницька область лежить у південно-західній частині Східноєвропейської (Руської) рівнини в межах її тектонічних структур Українського кристалічного щита і Волино-Подільської плити; багата відкладами різних геологічних епох.

Старокосянтинівщина належить до Горинь-Слуцької височини основних частин рельєфу області. Абсолютні висоти 300-340 м над рівнем моря. Найнижча місцевість – село Калинівка на р. Случ – 248 м. Рельєф: височини, горбисто-хвилястий з широкими річковими долинами, густою мережею балок, ярів, а між річками Случ і Деревичка – горбогірний. Річка Случ (Південна) басейну Прип'яті, що протікає в центральній частині району (проектованого заповідника) із заходу на схід має U-подібну долину шириною від 0,2 до 0,8 км і зарегульована греблями (Старокосянтинів, Самчики, Губин, Остропіль) з млинами, що створюють мальовничі краєвиди. Допливом р. Случ є річка Ікопоть, на якому знаходиться м. Антоніні.

По берегах річки Случ розкинулись найбільші ліси Старокостянтинівщини – Самчиківський, Калинівський, Остропільський, що належать до 1-ої групи рекреаційних лісів з мальовничими типологічними лісостеповими ландшафтами південно-східної історичної Волині. На захист подібних історичних ландшафтів (створених людиною й природою), як і типових ландшафтів певних теренів постає Європейська конвенція про ландшафти (Флоренція, 2000 р.), яку підписала й Україна в 2004 році. Рослинність сформована в льодовиковий та післяльодовиковий період в часи існування морських басейнів у далекі геологічні епохи. Через це кількістю ендемічних, реліктових та інших рідкісних і зникаючих рослин область займає 3-тє місце в Україні.

Вигідне транспортно-географічне положення району дає змогу туристу найзручніше ознайомитись з його пам'ятками. Автошляхи Кам'янець-Подільський – Старокостянтинів – Житомир (М-20), Чернівці – Житомир (Н-ОЗ), Старокостянтинів – Рівне (М-21), що перетинають проєктований заповідник зв'язують його з іншими туристичними центрами.

Старокостянтинівщина заселена з найдавніших часів. Простір всуціль засіяний пам'ятками археології. Так, лише в Самчиках досліджена 21 пам'ятка археології – 18 поселень, 5 курганів, рідкісне археологічне явище – курганний могильник із 40 насипів.

У IV-III тис. до н.е. (мідний вік) на терені району розвинулась найдавніша землеробська археологічна культура в Європі – Трипільська. Пам'ятки (поселення) цієї культури виявлені в селах: Красносілці, Сахнівці, Самчиках, Губині, Калинівці, Старому Острополі, Сербинівці.

В подальшому змінювались різні археологічні культури; найбільший слід залишили осілі автохтонні (корінні) народи, що займалися орним землеробством. Це скіфи-орачі (VII-IV ст. до н.е.) – ранній залізний вік. В Самчиках знайдено акинак – раньоскіфський меч (VII ст. до н.е.), рідкісний артефакт зберігається у фондах Державного історико-культурного заповідника «Самчики».

У II-VII ст. н.е. на терені краю проживають представники черняхівської археологічної культури, з яких формуються спільноти давніх слов'ян – антів, а протягом VII-IX ст. – волинян.

Старокостянтинівщина і Красилівщина етнографічно й географічно належать до історичної Волині, яка з IX ст. входила до держави Київська Русь.

З 1199 року терен належить до Галицько-Волинського князівства; невелика східна його частина (в басейні річок Случ, верхів'ї Тетерева, Південного Бугу) отримує назву – Земля Болохівська, про яку згадує Іпатівський літопис за 1150 рік, князі якої були прихильниками феодальної роздробленості.

***Намір створення Національного історико-культурного заповідника
«Послущя» на терені історичної Південно-Східної (Подільської) Волині***

Найкраще збереженим в Україні городищем-містом Болохівської землі є Губинське (с. Губин), що згадується під 1241 роком в час військової експедиції Данила Галицького на ці землі. Щорічно, з 1997 року, городище досліджується археологами. Це становить виняткову зацікавленість для туристів.

З другої половини XIV ст. Волинь входить до складу Литовсько-Руського князівства, а з 1569 року до Речі Посполитої (Волинське воєводство).

В краї пройшли відомі події козацько-селянських воєн 1590, 1596 років. Це війна 1591 року під проводом Христофора Косинського проти князів Острозьких та 1596 року повстання сотника надвірних козаків князя Острозького Северина Наливайка. Повстанці перебували в селах Мацевичі, Райки, містечку Старий Остропіль. Найбільше край пов'язаний з подіями національної революції українського народу XVIII ст. під проводом Богдана Хмельницького. Це битва козацького війська 25-27 липня 1648 року, під Старокостянтиновом на переправі через річку Случ під керівництвом полковника Максима Кривоноса проти польських корогов Ієремії Вишневецького. Здобувши місто Старокостянтинів, Максим Кривоніс переводить його на опорний пункт української армії на Волині й Поділлі.

Другий період в українській національній революції пов'язаний із відомою битвою українського війська з польським під Пилявцями (Пилявою) на р. Іква (за 16 км. від Самчиків). Передумови блискучої перемоги Богдана Хмельницького під Пилявцями (Пилявою) 21-23 вересня 1648 року забезпечувались в районі Старокостянтинова. Після зайняття 25 вересня українським військом Старокостянтинова гетьман радиться із старшинами про подальший хід війни. Вирішили продовжити наступ армії на захід. За статтями перемир'я між Б.Хмельницьким і королем польським за українським урядом залишалися землі по річці Случ, де стояли козацькі залоги (Красилів, Старокостянтинів, Остропіль).

Події третього етапу (1649 р.) Української національної війни також пов'язані із Старокостянтинівщиною. У цей час на терені Південно-Східної Волині було створено українські державні інституції – полково-сотенний адміністративно-територіальний устрій. Оформляється в числі інших полків і Остропільський полк. В Острополі, Старокостянтинові, Красилові стояли козацькі підрозділи Кривоносенка. Польсько-шляхетське військо, очолюване кам'янецьким каштеляном С. Лянцкоронським, 5 червня 1649 р. почало наступ на український терен. Козаки Кривоносенка відступили з Красилова до Старокостянтинова, а згодом – до Острополя. Поляки перетнули р. Случ, оточили Острополь. Після відмови козаків видати старшин й знищення шляхетських посланців польські підрозділи штурмом взяли місто, долаючи впертий опір його захисників. Тоді поляки знищили

12 тис. повстанців і міщан, спалили кілька тисяч міських обійсть. Козаки із старшинами, замкнувшись у замку, відбивали щоденні атаки ворога. Захопивши підступно замок, поляки стратили козацьких ватажків на чолі із Кривоносенком. Ці події XVII ст. в українській історії перекликаються із подіями початку XVIII ст., коли також підступно була захоплена московитами гетьманська столиця Батурин, де загинуло 17 тис. її оборонців і мирного населення.

Четвертий етап української революції (червень-вересень 1649 р.) та наступні події пов'язані із цим краєм. Після розгрому Б. Хмельницьким польської армії під Батогом в травні 1652 року українські війська знову зайняли терен по річці Случ.

Через Старокостянтинівщину проходили відомі шляхи нападів кримчаків на Волинь. Чорний шлях (пізніше Чумацький) йшов на Старокостянтинів, Татарський – через Самчики на Киселі й далі на Волинь.

В XIX ст. Чумацьким шляхом (Чорним) чумаки привозили з Криму сіль до Старокостянтинова, де знаходилися найбільші склади на Волині. За рік сюди привозили 100 тис. пудів солі; приходило 15 000 возів (маж).

Події становлення української держави 1917-1919 років мали місце також в цьому краї. Восени 1919 року в Старокостянтиніві перебував уряд Директорії, вище командування української армії. Тут Симон Петлюра виступив з відомою промовою про необхідність і значення української революції та держави. В місті виходила газета «Стрілецька думка».

В 1921 році край вступив в советський період своєї новітньої історії.

III. Характеристика історичної, культурної, наукової, художньо-естетичної, ландшафтної цінності території й пам'яток заповідника «Послущя»

1. Палацово-паркові ансамблі (маєтки) «Самчики», «Антоніни», «Новоселиця», «Ілляшівка», «Киселі».

«Маєток Самчики» - від назви однойменного села, що лежить над річкою Случ (Південна) побіля шляху Чернівці – Житомир (Н-ОЗ). Вперше село під назвою Самчики згадується в описі Кременецького замку (повіту) за 1545 рік (до того – Замчики). На початку XVIII ст. з Мазовії на Волинь приходить Ян Самюель Хоецький, який 1725 року у Самчиках закладає маєток (до цього часу збереглася будівля палацу). В 1791 році Хоецькі випускають із своїх рук маєток Самчики. Тоді ж з Брацлавщини приходить в цей край староста гайсинський Пьотр Чечель (1754-1843) – правнук Яна Самюеля Хоецького, він купує багато сіл в Старокостянтинівському повіті. Самчики стають його резиденцією, яку господар розбудовує і прикрашає, запрошує для цього

***Намір створення Національного історико-культурного заповідника
«Послущчя» на терені історичної Південно-Східної (Подільської) Волині***

європейського рівня зодчих, скульпторів-декораторів, паркових архітектів: поляка Якуба Кубіцького – архітекта, італійця Жан-Батісто Цагляно – декоратора й скульптора, ірландця Діоніза МакКлера – ландшафтного архітекта. Постають будівлі в стилі класицизму, розширюється й реконструюється парк в англійському (природньому) стилі, що дійшли до нашого часу.

Аби зберегти унікальну пам'ятку, держава взяла маєток під свою охорону. Так, Постановою Ради Міністрів УРСР 1960 року за №105, наступною урядовою Постановою 1972 року за № 22 «Самчиківський (маєтковий) парк» береться під охорону як пам'ятка садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення. 6 березня 1979 р. РМ УРСР своєю Постановою за № 442 бере під захист весь палацово-парковий ансамбль – «маєток Самчики».

Рішенням виконавчого комітету обласної Ради за № 143 від 15 серпня 1990 р. на базі маєтку створюється відділ Хмельницького обласного краєзнавчого музею – «музей-маєток Самчики», що дало змогу зупинити руйнівні процеси в маєтку й розпочати роботи по його реабілітації.

За пропозицією Хмельницької обласної державної адміністрації Кабінет Міністрів України своєю Постановою за № 844 від 5 серпня 1997р. оголосив «маєток Самчики», враховуючи історичну, архітектурну та природну цінність цього палацово-паркового ансамблю, Державним історико-культурним заповідником «Самчики».

За поданням Міністерства культури Постановою Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2001р. за № 1761 Державний історико-культурний заповідник «Самчики» занесений до Державного реєстру нерухомих пам'яток України національного значення.

Маєток «Самчики» по праву є серед найцікавіших архітектурних ансамблів Хмельниччини та всієї України, побудованих у XVIII – поч. XIX ст. Відомий український фахівець з архітектури І. О. Ігнаткін в «Історії українського мистецтва» пише: «Серед палацово-паркових комплексів господарств середнього достатку України чи не найкращим в архітектурно-художньому відношенні є дуже мальовничий ансамбль в селі Самчики». Далі він стверджує: «Серед маєткових ансамблів України Самчики цікаві тим, що тут збереглася забудова такою, як вона склалася на початку XIX ст.».

Характерною рисою класицистичного маєткового будівництва, що виразно відбилася в маєтку Самчики, є комплексність і стилістичність всієї забудови в цілому. Центр ансамблю – палац з білокам'яними колонами порталів (парадного і паркового), вишуканими репрезентативними інтер'єрами, чудовими ліпними декорами, дає підставу фахівцям віднести їх до одних із найкращих, художньо виразних в мистецтві палаців XVIII-XIX ст. в Україні.

Палац – взірець класицистичного стилю. В багатому скульптурному вбранні інтер'єрів палацу чільне місце займає винятковий за художньою цінністю Японський кабінет з монументальним фресковим живописом по сухому тиньку («аль секко»), що віддзеркалює орієнталістичну (східну) течію в мистецтві Європи того часу. Це – єдиний, що повністю зберігся, інтер'єр такого роду в архітектурній спадщині України.

Парковий фасад – його портал – прикрашають скульптури левів, висічені із моноліту пісковика. Чільний фасад має портал на шести колонах іонічного ордеру, що тримають фронтон, в тимпані якого – вишукане скульптурне (горорізьба) зображення двох богинь – Деметри-Церери й Венери-Афродити.

Серед інших будівель маєтку, особливо його в'їзного ансамблю кінця XVIII ст., виділяється двоповерхова будівля, покрита шпильастим дахом із рогами на кутах, на взірець далекосхідних пагод з флюгером. Еклектична будівля цікава і в технологічному відношенні, як приклад влаштування в давнину холодильників, і є єдиною в маєткових ансамблях України.

Окремо від в'їзного ансамблю стоїть старовинна будівля (1725 р.) – палац маєтку Хоєцьких. На жаль, маєток багато втратив із своїх будівель й споруд, але й те, що залишилося, вражає своєю досконалістю форм, чистотою стилю.

Окрасою архітектури маєтку є його парк тереном 18,8 га, що створювався в кілька етапів. Об'ємно-просторове рішення, яке з деякими змінами в 50-х роках XX ст. дійшло до цього часу, виконано під час реконструкції на початку XIX ст. (1801 р.) відомим українським архітектором, ірландцем Діонізом МакКлером (1762-1853).

«Самчиківський романтичний маєтковий парк вирішено дещо незвично, як в розбивці алей, доріг, так і в розміщенні архітектурних об'єктів і насаджень. В практиці паркобудівничого мистецтва України, мабуть, немає аналогічного прикладу, в якому б так своєрідно узгоджувались ці елементи. Вміння не тільки урізноманітнити враження, але й створити в парку куточки з розрахунком на різне емоційне сприйняття, відрізняють парк «маєтку Самчики» від багатьох парків України кінця XVIII – початку XIX ст.» – писав І. Косаревський. Породний склад парку досить багатий та різноманітний, він нараховує понад 200 рідкісних порід і видів дерев та кущів, серед яких є також і червонокнижні.

Самчики, як і всі маєтки Волині XVIII-XIX ст., були осередками культури, де громадилися значні твори образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва, великі книгозбірні, архіви, підтримувалося громадсько-культурне життя краю. В маєтках проживали, бували, працювали видатні діячі культури, науки, освіти.

*Намір створення Національного історико-культурного заповідника
«Послущя» на терені історичної Південно-Східної (Подільської) Волині*

Онук Пьотра Чечеля Якуб Чечель засновує в 1854 році в маєтку музичну школу, яка навчала сільських хлопчаків (10-17 років) грі на духових та струнно-смичкових інструментах. Маєток мав два оркестри, що виконували складні музичні твори. Керував ними й школою відомий в Україні й Польщі скрипаль, диригент, композитор Родерік Браун (1817-1861).

В оранжереї ставляться драматичні вистави, балети, концерти, на яких було до 300 чоловік глядачів.

Із Чечелів в українській історії відомий Дмитро Чечель, полковник сердюцького полку, комендант столиці Івана Мазепи Батурина, що боронив її в 1708 році від московитів. Але через зраду Батурин впав перед московитами, які вчинили в місті криваву різню. Чечеля було схоплено й четвертовано. Про ці трагічні історичні події згадував Тарас Шевченко.

Велику просвітницьку діяльність проводили й наступні власники маєтку – Угрімови. Вони будують й утримують своїм коштом школу (крім вже існуючої церковно-парафіяльної), відкривають сільську бібліотеку. До маєтку приїжджають найвідоміші в Росії того часу професори, академіки, композитори, музичні виконавці.

Унікальним природним утворенням, що має особливе природне, наукове, історико-культурне, естетичне, рекреаційне й пізнавальне значення, є Самчиківський маєтковий ліс (308 га). Його високої художньої цінності ландшафти із своєрідним рельєфом, водним простором р. Случ є типовим, характерним природним об'єктом географічного терену лісостепу півдня історичної Волині.

Серед деревостану лісу – унікальні інтродуковані в XVIII-XIX ст. деревні породи і форми. Це модрина польська (занесена до Червоної книги України), ділянки й поодинокі екземпляри бука лісового, сосни Веймутової, ділянка сосни чорної (австрійської), дуба північного (бореального), горіхів Зібольда, чорного, сірого, волоського, модрини європейської.

В лісі знаходяться озера і цінні пам'ятки національної культурної спадщини – відрізок Татарського шляху, відгалуження Чорного шляху, численні об'єкти всесвітньовідомих археологічних культур.

Для України з високою щільністю населення (63,3 чол./км²), високим ступенем освоєння території, особливого значення набувають рекреаційні ліси 1-ої групи, до яких належить Самчиківський маєтковий ліс.

В охоронній зоні маєтку «Самчики», в комплексному архітектурному ансамблі з ним, стоїть церква Параскеви П'ятниці з дзвіницею – пам'ятка національного культурного надбання (охоронний № 1705). Побудована в 1771 році як костел монастиря (кляштору) – резиденції маріянців сином фундатора маєтку «Самчики» Яна-Самюеля Хоєцького – Казимиром-Франциском. Церква кам'яна, зального типу, є зразком волинської

сакральної будівлі. Її іконостас увібрав у себе кращі зразки стилів бароко і рококо – вигадливі різьблені рами ікон, накладні різьблені елементи на деталях іконостасу і чудової краси «царські врата».

Палацово-парковий ансамбль «Антоніни», на берегах річки Ікопоть (допливу Случі) й знаходиться на порубіжжі Красилівського й Старокостянтинівського районів. Містечко Антоніни сформовано навколо маєтку-резиденції Юзефа-Миколая Потоцького.

Антоніни (давня назва Холодки) належали до володінь князів Острозьких. Після останнього з роду князя Януша Острозького (п. 1620) село перейшло до сина його сестри Фросини Заславської – Домініка Заславського. Згодом – через родинні зв'язки – до відомої волинської родини князів Сангушків. Марія Сангушко (1830-1903) – дочка князя Романа Сангушка (1800-1881) «Сибіряка» і Наталії Потоцької – в 1851 році бере шлюб із графом Альфредом Потоцьким (1817-1889). Їх син Юзеф-Миколай Потоцький (1862-1922) стає останнім власником маєтку Антоніни. На початок XX ст. антонінські володіння складали 17 фольварків і 21 тисячу моргів землі. Загальна площа землі, враховуючи всі ключі Потоцьких, становила 110 тис. моргів.

Маєток постає в другій половині XVIII ст. На початку XIX ст. (1803 р.) князь Євстафій Сангушко розширює й перебудовує маєток. Розширений і вельми багатий на дорогі екзотичні рослини антонінський парк набуває великої слави. Парк мав надзвичайно велику ботанічну колекцію.

В другій половині XIX ст. Потоцькі далі реконструюють палацовий ансамбль, модернізуючи його й розширюючи. Найважливіші роботи проводяться в останній декаді XIX ст. (1879 р.) за проектом французького архітекта Ф. Арво. Ставиться нова монументальна в'їзна брама (збережена до сьогодні) з шести чотиригранних, покритих рустами колон, виконаних з шидловецького пісковика, оздоблених щитами, в яких герби Потоцьких.

На переломі XIX та XX ст. ст. розширюється й реконструюється парк (автор реконструкції – ландшафтний архітект Кайзер). В 1905-1908 роках антонінський палац знову реконструюється в пізньобароковому стилі (автор віденський архітект Фердинанд Фелнер).

Маєток Антоніни зберігав вельми багато надто цінних творів мистецтв, архівалії, книгозбірні (найбільше приватне зібрання на Волині). 11 серпня 1919 р. більшовицькі війська, протистоячи січовим стрільцям армії УНР, спалили кілька сіл й маєток Антоніни. Стефан Болковський відвідавши маєток Антоніни в 1901 році писав: «... англійський шик, французька елегантність, голандська охайність».

Цінність маєтку в його історії, збережених пам'ятках архітектури сецесії, старовинному парку, декількох будівлях колишнього архітектурного комплексу. Не знайдеться в Україні невеличкого містечка чи районного

***Намір створення Національного історико-культурного заповідника
«Послущя» на терені історичної Південно-Східної (Подільської) Волині***

центру, де б так збереглася цікава архітектура сецесії, пам'ятки якої можна віднайти лише у Львові, Одесі, Києві, Дніпропетровську.

На палациках в Антонінах, найімовірніше, працював хтось із майстрів віденської школи, враховуючи зв'язки ланьцутської лінії Потоцьких з Австрією. Годі шукати в Україні подібний до антонінського головний в'їзд до маєтку, який дійшов до нас в найкраще збереженому стані. Хвіртки брами є витвором художньої майстерності майстрів варшавської фабрики В. Гостинського.

Один із найкращих парків Волині площею у 20 га створювався в кілька етапів. Він зберігся до наших днів з великою кількістю меморіальних дерев. А бук пурпуровий, один із найкраще збережених на терені Хмельниччини, модрина польські, занесені до Червоної Книги України, можуть задовольнити найвибагливіші інтереси туристів.

Палацово-парковий ансамбль «маєток Новоселиця». З початку XVIII ст. маєтком володіють Гіжицькі. 1825 р. власником маєтку стає Бартоломей Гіжицький – волинський губернатор. Рід Гіжицький був дуже відомим на історичній Волині. Він дав архітектів, письменників, громадських діячів. Найвідоміший серед них – Ян-Марек Гіжицький, історик Волині.

1910 року від Гіжицьких маєток набуває у власність Юзеф Потоцький, призначивши його для свого сина Юзефа-Альфреда.

Людвіг Гіжицький (1785-1834), внук Бартоломея, біля 1820р. будує в маєтку Новоселиця великий палац в стилі англійської романтичної готики. Палац вирізняється суворістю своєї будівлі; розташований він на краю стрімко падаючого пагорба. Будівля двоповерхова, із мезоніном в центральній частині. Атик фасаду декорують дві ніби навішені вежі і дві ледь модельовані. Обрамлення вікон першого і другого поверхів завершується гострим обводом, заповненим в його заглибленнях характерним орнаментом – ліпним декором, що імітує готичне кам'яне переплетення. Планування приміщень є характерним для маєткових інтер'єрів класицизму.

Парк площею в 44,37 га оточує архітектурні будівлі. В свій час він вважався одним із кращих на Волині.

Маєток Новоселиця лежить в дуже пагорбковій, напрочуд мальовничій місцевості, вартій уваги художників, мандрівників.

Палацово-парковий ансамбль «маєток Ілляшівка». Власником маєтку Ілляшівка з другої половини XVIII ст. стає Томаш Дорожинський – летишівський міський суддя, пізніше – підстароста, посол на Сейм від брацлавського воєводства, котрий поставив свій підпис під обранням короля Станіслава-Августа Понятовського. Спадкоємці, невдовзі по смерті Томаша

Дорожинського, продали маєток Адаму Букару (1739-1793), житомирському земському судді, його сину Северину Букару (1773-1853) – мемуаристу, учаснику бойових дій з Росією під проводом Т. Костюшки 1792 р. Один із синів С. Букара, Теофіл (1814-1847) – вихованець Кременецького ліцею, письменник, перекладач, поет, збирач українських народних пісень.

Палац маєтку побудований в кінці XVIII ст. в класицистичному стилі. Польський дослідник палацової архітектури Станіслав Лоза стверджує, що палац в Ілляшівці вибудований за проектом відомого архітекта Доменіка Мерліні. Домінантою парадного фасаду палацу був портал на шести тосканського ордеру колонах (знищений комуністами в 1990 році), а парковий фасад позначено ризалітом – напівротондою, оточеною чотирма парами витончених тосканських колон, що стоять на терасі. Бічні фасади мають портики. Автор ліпних декорів ззовні і в інтер'єрах – італієць Жан-Батісто Цагляно, що працював і в Самчиках та інших маєтках.

Найбільш репрезентаційною залою палацу є Кругла, накрыта куполом. Звали її «Мозаїковою». Дванадцять тонких корінфських колон із білого штучного мармуру тримають антаблемент.

Поруч із Круглою залою знаходиться Велика видовжена зала-їдальня. Майже на всю ширину стіни, протилежної вікнам, розміщувалася фреска із зображенням палацу в Лазенках, театру на острові і якогось будинку цього відомого ансамблю у Варшаві. Стелю оббігає довкола фриз ліпної горорізьби з повторюваного мотиву: путті серед рослинного орнаменту. Знову ж велика подібність до оздоблень Великої зали самчиківського палацу. Парк закладений Діонізом МакКлером. Його терен спадає по схилу до ставів.

Палацово-парковий ансамбль «маєток Киселі». Киселі відомі в краї, особливо для туристів із Польщі, тим, що тут в середині XIX ст. проживав знаний польський письменник, художник, громадський діяч Волині Юзеф Ігнацій Крашевський.

Киселі початково, як і багато сіл на Старокостянтинівщині, належали Острозьким, з 1753 року – Любомирським. В 1763 році Киселі купує волинський скарбник Юзеф Урбановський, пізніше село дістається його синові Антонію Урбановському, який на Волині мав значні добра (серед них відомий маєток Городок з багатими колекціями старожитностей). Киселі Антоній записує на свою дружину Ельжбету, котра після смерті чоловіка переїхала до Киселів в 1843 році й розбудувала там палац. В свою чергу Урбановська (п. 1854 р.) заповідає Киселі своїй племінниці Софії, дружині Юзефа Ігнація Крашевського.

З 1854 р. по 1861 рік власником маєтку стає Крашевський, закінчивши будівництво маєтку в 1856 році. Юзеф Ігнацій Крашевський – відомий громадський діяч Волині, художній директор Житомирського театру, засновник міської бібліотеки, куратор шкіл Волинської губернії, автор ряду

*Намір створення Національного історико-культурного заповідника
«Послущчя» на терені історичної Південно-Східної (Подільської) Волині*

творів на українсько-селянські теми («Хата за селом», «Черча могила», «Два світи», «Єрмола», «Божа челядка» та інші).

2. Замок (фортеця) князів Острозьких, оборонні споруди м. Старий Костянтинів.

Археологічні дослідження (експедиція Інституту археології НАН України 2001-2005 років під керівником к.і.н. Л. Виногородської) дають можливість стверджувати, що початок існування городища-замку і міста Старокостянтинова (Кобудь) відноситься до кінця XII-XIII ст.

Із XVI-XVII ст. південним краєм Волині проходив вже згадуваний відомий шлях нападів кримчаків на Україну – Чорний. Князь Костянтин (Василь) Острозький, маючи тут великі земельні володіння, бажав побудувати замок (фортецю), яка перешкоджала б нападам кримчаків на його землі.

Вимогам побудови фортеці відповідало село Колищенці Василя Лабунського, вигідно розташоване при злитті річок Случ й Ікопоть, на півшляху від Красилова до Острополя. Князь Острозький купує це село й просить короля польського Зигмунда Августа надати грамоту на заснування міста. 26 березня 1561р. Острозький отримує таку грамоту («місто садити»), і одночасно – грамоту на користування Магдебурзьким правом. Географічне положення міста, низка привілеїв сприяли швидкому його розвитку. Місто під ім'ям Костянтинів згадується 16 червня 1579 року. В 1632 році воно було перейменоване в Старий Костянтинів. Фортеця-замок побудована в 1561-1571 роках.

Незабаром Костянтинів, як укріплений пункт, набуває виняткового значення в оборонній системі всього краю. Місцева шляхта в своєму наказі послам на Сейм у Варшаві 1638 року вимагала, щоб місту були дані привілеї, як Замостю й Тарнову, бо «на Костянтинові всієї України сила належить». Низка татарських нападів у XVI ст., XVII ст. (1575, 1595, 1616, 1617, 1618, 1624рр.) не змогли подолати Костянтинів.

До наших днів з 15 будівель, що склали замок, дійшли: кам'яний палац з домовою церквою й вежею, рештки (1-й поверх) в'їздної оборонної вежі, частина кам'яного муру від міста, дзвіниця.

Замок розташований на місі річок Случ та Ікопоть. Формувався він в два етапи. Спочатку (1561-1571рр.) була зведена оборонна вежа з палацовою прибудовою неправильної форми – донжоном на заході і домовою церквою на сході. На початку XVII ст. (1636 р.) зведено існуючий об'єм поміж церквою і донжоном.

Палац цегляний, двоповерховий, прямокутний в плані з ризалітом зі сторони річки. Замкова церква – одна із найбільш ранніх будівель – була одночасно й фортифікаційним укріпленням. Церква прямокутна в плані із напівкруглою апсидою на сході, реконструйована в XVII ст. Тоді ж виконані

малювання інтер'єру церкви, які дійшли до наших днів. Замок – пам'ятка, що зберегла характерні риси укріпленої резиденції феодала XVI ст. на Волині.

На південь, за кілометр від замку-фортеці, стоїть оборонна вежа й комплекс будівель XVI-XVII ст. Вежа мала оборонні функції в системі міста. Поєднує в собі готичні й ренесансні оздобы. Потужні стіни ярусів, що звужуються до верху, пристосовані до оборони: в них розташовані прорізи, амбразури для артилерійського обстрілу, стрільниці. Верхній ярус має полегшені пропорції й вишукану аркатуру. Побіля вежі з півночі збереглися руїни церкви (1570 р.), пізніше (з 1612 р.) – костелу, що входив в комплекс будівель кляштору домініканів. Церква (костел) була включена в систему оборони вежі. За фортечним валом, ровом і західними (Львівськими) воротами XVII ст. знаходиться кляштор капучинів, побудований в 1757р.

Збереглися: костел Йована Хрестителя, келійний корпус, мури. Будівля костелу представляє собою пізній варіант тринавної базилики, з центральною навою і апсидою. Головний фасад акцентований трикутним фронтоном над центральним об'ємом і притвором, волютами, пілястрами, що оздоблюють стіни притвору. Будівля є характерним прикладом пізньобарокової архітектури.

3. Городище літописного міста Губин XII-XIII ст. Болохівської землі (с. Губин).

Болохівська земля розташовувалася у басейні річок Случ, Тетерів, Ікопоть, Горинь, Хомора, верхів'ях Південного Бугу й згадується в Іпатіївському літописі під 1150 роком.

Губин вперше в літературних джерелах з'являється 1241 року, коли галицький князь Данило Романович із сином Шварном і братом Васильком спалив місто Губин, попередньо вивівши звідти його мешканців, верхівка яких була союзником татаро-монголів. У XIX ст. професор університету Св. Володимира М. Дашкевич звернув увагу на повідомлення Іпатіївського літопису про те, що князі Болохівської землі розпочали нерівну боротьбу із галицькими можновладцями, вдавшись до союзу з татаро-монголами. Він вважав, що Болохівська земля – це автономне князівство, яке виникло в результаті феодалної роздробленості, що спіткала в середині XII ст. Київську Русь.

Перший опис городища Губина зустрічаємо в праці В. Б. Антоновича «Археологическая карта Волынской губернии», що опублікована в 1901 році. Із неї дізнаємося, що Губин є «один из упомянутых летописью Болоховских городов. Против села, на высоком правом берегу р. Случи есть круглое городище, 240 шагов в диаметре, окруженное пятью параллелями валов; среди его площадки две круглые, обнесённые валами цитадели». Площа городища 4,6 га. Це одне із найбільших за площею городищ Болохівської землі. Історико-топографічна

***Намір створення Національного історико-культурного заповідника
«Послущчя» на терені історичної Південно-Східної (Подільської)* Волині***

особливість городища в тому, що воно складається із чотирьох уособлених ділянок, які кожна окремо і всі разом обнесені земляними валами та ровами. Це означає, що Губинське городище являє собою залишки міста, а не феодального замку.

Висота валів від 3, 5 до 10 м. Загальна довжина валів – 435 м. Губин має п'ять оборонних валів. Стандартною кількістю валів є 2-3. Розміри та підйоми валів вказують на те, що Губин був розташований у надзвичайно вигідному стратегічному положенні. Археологічні дослідження (які ведуть університети м. Житомира і м. Кам'янця-Подільського) стверджують: населення Губина мало тісні економічні та культурні зв'язки з Галичем, Києвом, Черніговом та іншими містами Південно-Західної Русі.

Масовими знахідками є скляні браслети, виготовлені в Києві та частково в Галичі; знайдена висла свинцева печатка новгородського князя Володимира Всеволодовича, яка датується 1136 роком.

Городище Губина є дуже цікавим в науковому відношенні археологічним об'єктом Правобережної України.

4. Містечко Остропіль (Старий Остропіль).

Одне із найбільших міст XVI-XVII ст. України. Увійшло в історію в зв'язку із селянсько-козацькими повстаннями XVI ст. Криштофа Косинського й надвірного сотника князів Острозьких Северина Наливайка, а також з подіями української визвольної революції XVII ст. під проводом Б. Хмельницького. Тут вперше в краї функціонувала українська адміністративно-територіальна одиниця – Остропільський полк.

В Старому Острополі знаходиться пам'ятка національного культурного надбання – Преображенська церква, побудована в 1840 році (охоронний № 1706). Кам'яна, має форму ротонди з прямокутним в плані бабинцем і колонним портиком. В декоративному оформленні фасадів та інтер'єрів застосовані елементи класицизму. Пам'ятка є одним з небагатьох прикладів ротонд періоду класицизму. На околиці міста знаходиться давньоруське городище XII-XIII ст. Містечко розташоване у вельми живописній місцевості, де р. Случ прорізає давні кристалічні породи – пегматити, вік яких 2 млрд. років. Тут скелі, пороги, кам'яний хаос із валунів і великих брил каменів створюють чарівні, ліричні пейзажі.

5. Місце Пилявецької битви 1648 року.

Місце битви знаходиться за 25 км від Старого Костянтинова й 18 км від заповідника «Самчики» побіля села Олексіївки (містечко Пилява). Тут 11 (21) вересня 1648 року розгорнулися бої поміж українськими й польськими військами. У триденному бою польська армія була розгромлена, її рештки тікали на Старий Костянтинів. Це була одна з найбільших в історії України битв.

Битва під Пилявцями підірвала силу і міць польської держави, стала найбільшою ганьбою Речі Посполитої за всю її військову історію. На місці битви знаходиться могила з пам'ятним знаком уманського полковника Івана Гонти. В 1990 році на місці битви насипано курган пам'яті з Хрестом. З кургану відкривається великий простір з річкою Іквою – місце знаної історичної битви. В районному центрі Стара Синява (колишня маєтність графів Синявських) знаходиться музей Пилявецької битви з панорамою бою (художники Яків Павлович, Леонід Бессараба, Андрій Ісаєв).

6. Пам'ятки сакрального мистецтва.

Із пам'яток сакрального мистецтва неабияку мистецьку цінність мають дерев'яні, а також кам'яні церкви XVIII-XIX ст. ст. що знаходяться на терені проєктованого заповідника:

Церква в селі Волиця-Керекешина 1799 року, дерев'яна, українського триверного стилю із окремо розташованою дзвіницею. Церква в селі Воронківці 1791 року, кам'яна з бароковими елементами, форми яких запозичені із дерев'яної архітектури. Церква в селі Баглаї, кам'яна, хрестовидна, побудована в 1775 році. Дзвіниця з 1859 року. Красиво вписана в пейзаж. Церква в селі Веснянка (Свинна), побудована місцевим майстром в 1730-1740 рр. В 1840 році поставлена на кам'яний фундамент, замість гонту покрита залізом, знято опасання. Церква в селі Красносілка, побудована в 1791 році, кам'яна. Церква в селі Огіївці, дерев'яна, побудована в 1742 році. Церква в селі Стецьки в народному бароковому стилі, невідомо ким і коли побудована. На сільському цвинтарі привертають увагу хрести-розп'яття, виготовлені в народному стилі.

IV. Культурологічний потенціал заповідника

(музеєфікація, адаптація до соціально-культурних потреб –розвитку культурно-пізнавального, економічного, водного туризму, рекреації).

Масток Самчики. З огляду на прийняту міжнародну класифікацію, старовинні мастки (як і замки, фортеці) належать до першої категорії культурних ландшафтів, яким, відповідно до Конвенції про всесвітню культурну і природну спадщину, приділяється особлива увага. Виходячи з цього, для збереження унікальної пам'ятки палацово-паркового мистецтва XVIII - поч. XIX ст. «мастку Самчики» (Державного історико-культурного заповідника «Самчики»), передбачається його повна музеєфікація – відтворення середовища певного часу (XIX сторіччя).

З музеєфікацією мастку, відвідувач ввійшовши на його терен, відчує світ культури XVIII-XIX ст. Це одне із основних завдань заповідника: створити ефект «перенесення» в іншу епоху – у XIX століття.

*Намір створення Національного історико-культурного заповідника
«Послuchчя» на терені історичної Південно-Східної (Подільської) Волині*

Музейна мережа заповідника.

Діючі музеї й експозиції:

- музей історії села Самчики;
- музей Героя Радянського Союзу М. Прокоп'юка;
- експозиція-показ маєткового парку;
- експозиція-інтер'єр палацу ХІХ ст.

Плановані:

- музей історії маєтку Самчики;
- музей археологічних культур села Самчики і його околиць;
- музей млинарства, ʼуральництва, промислів (в існуючій будівлі млина, сьогодні напівзайнятій) з практичним показом борошномелення в діючій частині;
- експозиція: типологічне облаштування палацового інтер'єру маєтків ХVІІІ-ХІХ ст. (5 репрезентаційних залів південної анфілади палацу);
- музей декоративно-прикладного мистецтва південно-східної Волині;
- експозиція: палацово-паркові ансамблі (маєтки) подільської Волині.

Музеєфікуючи маєток Самчики, його історичне середовище ХVІІІ-ХІХ ст., передбачається відтворити втрачені складники парку – малі архітектурні форми, об'ємно-просторове вирішення парку початку ХІХ ст. (в його ідеї), ліквідувавши дисонуючі сучасні елементи, що вульгаризують його паркові картини. З часом можуть бути відтворені знищені в ХХ ст. будівлі і споруди маєткової каплиці із архітектурного в'їзного комплексу кінця ХVІІІ ст., оранжереї, головний композиційний елемент фонтану – постать німфи, стайні з мезоніном (з їх використанням для сучасних потреб), частина штучного ландшафту парку з яром і гіркою (бельведером), на якому стояла альтанка.

В будинку акцизних чинів колишньої гуральні кінця ХІХ ст., який сьогодні пустує, заповідник «Самчики» передбачає вже сьогодні розташувати виробництво сувенірної продукції для туристів. База: існуюча сільська школа традиційного народного мистецтва, осередок майстрів народного мистецтва (два члени Спілки художників України й п'ять – Спілки майстрів народного мистецтва України).

В селі Самчики знаходиться готель на 75 місць із потужним харчоблоком, який буде використаний для туристичної інфраструктури. Сьогодні готель пустує й потребує капітального ремонту.

Державний історико-культурний заповідник «Самчики» має розроблені туристичні маршрути, які частково використовує. Крім того, заповідник «Послuchчя» поряд з кільцевими, радіальними, екологічними буде організовувати спеціальні (тематичні) екскурсії мистецтвознавців,

художників, архітектів, істориків, археологів, екологів, краєзнавців по історико-культурному довкіллю. Наприклад, для істориків, археологів пропонується такий маршрут: міста Болохівської землі – Губин (5 км), Теліжинці (18 км), Деревичі (28 км), Любар (30 км), Колодажин (40 км).

Із Самчиків зручно добиратися до маєтків «Новоселиця», «Ілляшівка», «Киселі», до місця Пилявецької битви в с. Пилява через м. Стара Синява, пам'яток сакральної архітектури, городища «Губина», м. Старокостянтінова, містечка Антоніни з маєтком.

Мальовничі краєвиди (екологічні пам'ятки) по р. Случ, сам маєток Самчики будуть запропоновані заповідником для пленерів художників. Стануть постійно діючими симпозиуми майстрів традиційного народного мистецтва, позаяк в Україні стає відомим вид народного традиційного мистецтва – «самчиківський розпис».

В Самчиках набуває популярності й сільський (зелений) туризм. Є сільські садиби, які вже приймають туристів і готові прийняти більшу кількість охочих відпочивати в краї.

Самчиківський ліс (маєтковий) тереном 308 га складає єдиний ландшафтний масив з маєтковим парком із незвичайної краси краєвидами, розливом р. Случ, крутими берегами, із 300-літніми дубами, озерами. Вони стануть надзвичайним об'єктом рекреації. Планується в майбутньому побудова бази відпочинку, музею під відкритим небом (хати різних категорій селян, церква с. Семереньки, яка зараз руйнується і не діє).

Із Самчиків проляже піша екскурсія (3 км) до с. Губина, на його знане городище, яка проходитиме понад р. Случ, де відкриті численні поселення трипільської, черняхівської та археологічних культур.

Маєток Антоніни. Як і маєток Самчики, маєток Антоніни належить до першої категорії культурних ландшафтів. Передбачається музеефікувати маєток (створити образ маєтку XVIII – XIX ст. ст.). Крім того, планується створити музей «Маєток Антоніни родин Сангушків і Потоцьких, їх вклад в культуру й економіку краю», а також відкрити в одному із маєткових приміщень картинну галерею, позаяк є відомі художники, вихідці із Антонін, які ініціюють цю справу. В деяких котеджах-палацях доцільно влаштувати об'єкти туристичної індустрії – готелі, магазини, заклади харчування тощо а також відкрити музей історії містечка Антоніни. Слід повернути історичне середовище центру Антонін (що примикає до маєтку) до автентичного вигляду. З часом також можливо відтворити втрачені елементи парку, його об'ємно-просторові композиції, водну мережу.

Маєток Новоселиця. Палацово-парковий ансамбль знаходиться в мальовничій місцевості, занесеній до пам'яток природи місцевого значення. Окрім палацу й парку, колись одному із найкращих на Волині, передбачається

***Намір створення Національного історико-культурного заповідника
«Послущя» на терені історичної Південно-Східної (Подільської) Волині***

відкрити музей маєтку, де знайдуть своє належне місце постаті польської письменниці Софії Коссак-Шчуцької, яка описала загибель маєтків в подіях 1919 року в краї, а також представників родини Гіжицьких (серед яких відомий історик південної Волині Ян-Марек Гіжицький).

Маєток Ілляшівка. В палаці знаходиться місцева школа, яка має невеличкий музей історії. Музей буде розширено й збагачено новими матеріалами. Знаходиться в окремому будинку. Ілляшівка вже сьогодні привертає увагу численних подорожуючих.

Маєток Киселі. Має належний доступ із Старокостянтинова і Самчиків. В палаці знаходиться школа. В 2006 році тут встановлено меморіальну таблицю й влаштовано експозицію, присвячену Юзефу Ігнацію Крашевському. Привертає увагу польських туристів.

Село Губин (городище XII-XIII ст. ст.). Головне завдання – зберегти терен городища й прилеглої охоронної зони, виділивши його із сільсько-господарського землекористування. В селі планується відкрити музей «Місто Губин Болохівської землі», з максимальною історичною достовірністю архітектурного образу тогочасного міста Губина відтворити оборонні споруди – частину стіни, вежі тощо. На основі типологічних науково підтверджених матеріалів створити музей «Болохівська земля і її скарби», що привертатиме численних туристів.

Містечко Остропіль. В містечку відкрити меморіал захисникам міста й фортеці – пам'ятний знак, каплицю пам'яті. Трагедія містечка подібна до трагедії міста Батурина, столиці гетьмана Івана Мазепи, де московити знищили 17 тисяч оборонців і жителів міста. Встановити пам'ятний знак в честь першої в краї української адміністративно-територіальної одиниці – Остропільського полку. Відкрити музей міста Острополя.

Місто Старокостянтинів. Замок над річками Случ й Ікопоть, відреставрований, упорядкований, музеєфікований, буде відтворювати резиденцію феодала XVI ст. Експозиції інтер'єрів палацу відповідатимуть облаштуванню житла того часу з меблями, творами образотворчого, декоративно-прикладного мистецтва. Палац замку, окрім музейного характеру, використовуватиметься під проведення різних за тематикою зустрічей, конференцій, прийомів, круглих столів, прес-конференцій тощо.

В діючій замковій Троїцькій церкві відреставрований фресковий живопис XVII ст. (зберігається в стані, який дійшов до нашого часу, відкритий в 70-ті роки XX ст.) стане одним із найцікавіших, рідкісних в краї, туристичних об'єктів.

В збереженій оборонній вежі (висота 41 м, 7 поверхів) розмістяться музеї міста, князів Острозьких, оборонних споруд (інженерно подібних до оборонних споруд європейських міст), а на верхньому поверсі – оглядовий майданчик, на одному із поверхів – виставкова зала для різних експозицій.

Примикаючи до оборонної вежі руїни церкви належить повернути церковній громаді міста з відтворенням її в ідентичному вигляді.

В будівлі XVIII ст. поряд із замком (сучасна музична школа) з її виведенням в більш пристосовані для цього приміщення в центрі міста, планується облаштувати музей історії Старокостянтинівщини, який буде в єдиному комплексі із експозицією замку. Школу слід вивести в більш пристосовані для цього приміщення в центрі міста. В історичній будівлі (сучасне приміщення районного музею) відкрити картину галерею, перші 30-40 творів для якої бажає подарувати місту відомий в Росії художник – наш земляк Василь Братанюк.

V. Характеристика історико-культурного довкілля проектованого заповідника.

Оточують проєктований заповідник «Послущя» дуже відомі центри історико-культурної спадщини України.

Місто Хмельницький (50 км). Обласний центр з краєзнавчим і художнім музеями. Тут в кінці XIX ст. проходив службу російський письменник А. І. Купрін.

Місто Хмельник (45 км). Знаходиться на річці Південний Буг, відомий з 1362 р. В 1448 р. отримав Магдебурзьке право. Відомий курорт (інститут курортології, декілька санаторіїв). Має краєзнавчий музей. Привертають увагу костел 1603 р., рештки замку. Красивий палац графа Ксідо 1911-1915 рр.

Містечко Межибіж (40 км). Державний історико-культурний заповідник «Межибіж». Замок-фортеця XIV-XVI ст., музей голодомору, відомий некрополь творця хасидизму Бел Шем Това (БелШТ).

Місто Летичів. Рештки фортеці 1598 р.; домініканський кляштор 1561 р.; костел Успіння 1606-1638 рр.; Михайлівська церква XV-XVI ст. Могила Устима Кармалюка, пам'ятник цьому селянському повстанському ватажку.

Місто Полонне. Старовинне місто, вперше згадується в князювання Володимира Святославовича в 998 р. В XI ст. будується замок-фортеця. При Олександрі Острозькому побудовано католицький костел (XVII ст.). Працює порцеляновий завод (з 1880 р.), нині завод художньої кераміки.

Місто Ізяслав (75 км). Перша версія заснування: князь Володимир в X ст. виділив уділ своєму синові Ізяславу. За другою версією – місто заснував князь Ізяслав Мстиславович в XII ст. В 1466 році будується дерев'яний замок, а в 1539 р. він змінюється на кам'яний. В 1596 р. будується на лівому березі Горині кляштор (монастир) бернардинів. Серед пам'яток – костел Святого Йосифа ордена місіонерів (1750-1760 рр.) архітекта П. Фонтани. В XX ст. побудована православна Троїцька церква. Збереглися величні руїни палацу князів Сангушків.

***Намір створення Національного історико-культурного заповідника
«Послущя» на терені історичної Південно-Східної (Подільської) Волині***

Містечко Гриців. Збережений палац графів Грохольських. Тут народився й похований Влодзімеж Грохольський, депутат І Державної думи Росії, засновник першої польської газети в Україні «Dziennik Kijowski» та сільськогосподарських виставок на Волині.

Село Білецьке. Зберігся палацово-парковий ансамбль ХІХ ст., виконаний у формах пізнього класицизму. Його оточує невеликий парк із ставком.

Село Зеленці. Тут в 1999 році польським товариством, районною держадміністрацією встановлено пам'ятник знаній в історії Польщі битві 1792 року поміж польськими військами, очолюваними Т. Костюшом й Ю. Понятовським, і російськими військами генерала Ферзена. Російське військо було розбито. На честь цього уфундовано найвищу військову відзнаку Польщі «Віртуті мілітарі». Серед польських вояків було багато українців, яких вели за собою дідичі маєтків.

Літописна земля Болохівська ХІІ-ХІІІ ст. ст. Представлена видатними пам'ятками-городищами Губин, Теліжинці, Великий Чернятин, Григорівка, Старокостянтинів (Кобудь), Остропіль, Коржівка, Морозівка (Лашки), Семереньки, Кузьмин на терені проєктованого заповідника «Послущя». Не менш значні міста-городища знаходяться в довкіллі заповідника. Це: Любар (місце міста Болхова й замку Любарта 1340 р.), Великі Деревичі (28 км) Любарського району, Колодажен (40 км). Заповідник оберігатиме 50 об'єктів національного значення, 40 – місцевого значення.

Із створенням Національного історико-культурного заповідника «Послущя» держава реально візьме на себе зобов'язання згідно Конституції України оберігати культурну спадщину.

Це буде центр пам'яткоохоронної, наукової, просвітницької, культурологічної роботи в краї. В Старокостянтиніві пропонується громадськістю відкрити гуманітарний ВНЗ з напрямком вивчення, збереження й використання культурної спадщини. Заповідник може стати дієвою базою цієї вищої школи. Створення Національного історико-культурного заповідника «дасть поштовх позитивним зрушенням у сфері охорони культурної спадщини, усвідомленню суспільством необхідності збереження пам'яток для нинішнього і майбутніх поколінь, як важливого чинника патріотичного виховання громадян, розвитку національної самосвідомості Українського народу», як вказує Загальнодержавна програма збереження та використання культурної спадщини на 2004-2010 роки.

* Термін «Подільська Волинь» зустрічається в описах волинських володінь князів Острозьких, що межували з Подільським воеводством. «Подільськими» іменують Красилівську, Базалійську, Кузьминську, Старокостянтинівську, Остропільську, Любарську волості в двох універсалах князя Костянтина Острозького 1595 р. та інвентареві цих маєтностей 1615 р.